

Berzsenyi esztétikai és kritikai munkássága.

(III. és befejező közlemény.)

A már említett *„Poétai Harmonistica”*, Berzsenyi legterjedelmesebb esztétikai értekezése, végre elkészült s a Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. k. (1833) 247—297. lapjain jelent meg.

Az *Intézet*, a melyet ma előszónak vagy bevezetésnek mondanánk, világosan jelzi a czélt, a melyet Berzsenyi e művével maga elé tűzött. »Harmonicám nem egyéb akar lenni, mint a poétai szép fő létszereinek s ezen létszerek szerközetének ösmerete.« *„Harmonicá”*-nak azért nevezte művét, mert a költői szép vizsgálata alkalmával arra jött, hogy ez a harmónián alapszik s a zene és költészet a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással. Létszer alatt a dolgoknak reánk ható tulajdonságait, szerközet alatt az alkotó részek koncentrárczióját, egyesülését érti. Tárgyát a természetben és az emberben keresi, mert az ember magában a világot láthatja, a világban pedig az ember jelenik meg.

Első rész. Legközönebb szemléletek.

I. *Harmonia.* Thalestól, Aristotelestől maig mindenki azt vallja, hogy legszebb a természet, benne meg van minden, még a képzelem világa is; a világ vagy a természet nem egyéb, mint a legáltalánosabb élet vagyis minden életjelenség összege. Midőn a szépet akarjuk meghatározni, nem tehetünk egyebet, mint a természet jelenségeit vizsgáljuk s azokból vonjuk el a szépnek örök alkotó részeit és törvényeit. Legáltalánosabb vonás pedig a természetben a harmonia. minél fogva az igazi szép nem más, mint harmonia, a legáltalánosabb rút pedig nem más, mint a harmóniatlanság.

II. *Harmonias különféleség.* Minden harmonia különféleséget tételez föl, e különféleségek egyesülése alkotja a harmóniát, tehát a szép »annyi, mint a harmonias különféleség, harmonias különféleségű egész«, a nem szép pedig ennek ellentéte. Ugyanezt a meghatározást találjuk meg ama régi meghatározásban: »az egység a különféleségben«, csak hogy mivel az egység és különféleség már magukban ellent mondanak egymásnak, másrészt mivel a harmonia csak összeegyeztést, de nem egységet akar és tételez föl, annál fogva ez a meghatározás nem oly helyes, mint a másik. A különfélek

egyezését szeretjük a költészetben is, a hol a rím akkor tetszik igazán, ha különféle beszédrészek alkotják, de még szebb a görög mérték, »melyben nem az egész hangok, hanem csak a különféle hangok lebegései egyenlők.«

III. *Harmonias közép.* Minden harmónia egy részt különfeleséget, más részt a különfeleségek összeolvadását (középlét) tételzi föl úgy, hogy tehát a szép annyi, mint a »harmonias vegyület és harmonias középlét, a nem-szép pedig annyi, mint különösség, szélsőség vagy ezeknek vegyületlen tarkasága«. A legszebb a különböző színek összhangzatos vegyülékében áll s ezért van, hogy szebb a hajnal vagy az esti fény, mint a tiszta fény. Az ének, táncz és zene sem egyéb, mint a testi hangok és mozgások szélsőségeinek középléte s általában lelkünkre azok a benyomások a legkedvezőbbek, a melyek sem nem egészen erőtlenek, sem nem túlságosak. Ez a középszer van meg a nagy természetben, a melynek középpontja maga a teremtő. Az okosságnak ép úgy, mint a képzelemnek legfőbb törvénye a középszer. Ezt az elvet vallották a régi hellének, ezt Aristoteles s vele Lessing, midőn a tragédia főcéljául a szenvedélyeknek kellő mértékre való leszállítását tekintik és mikor a magyar a »kellő közép« kifejezést használja, szintén ugyanezt mondja vele. Mindezeknél fogva a Harmonistica feladata, hogy a szépet mindenütt a középlétben mutassa ki.

IV. *Harmónias mozgás.* A világ harmóniájában a legáltalánosabb érzéki jelenség és tökély nem egyéb, mint a világ minden részének harmónikus mozgása, ép úgy a legáltalánosabb szép sem egyéb, mint harmónikus mozgású élet vagy lélek; a lélek s az élet pedig annál szebb, mentül elevenebb és harmóniasabb a mozgás, tehát »a szép annyi mint élettökély.« Innen vannak a testi és lelki harmonias mozgások, mint ezt az ének, zene, táncz és költészet mutatja. Ezek a legigazibb emberi szépek, mert nemcsak gyönyörködtetnek, hanem valami magasabb régióba emelnek. Innen van a zenének és táncznak lelkesítő ereje, innen az ének hatása a munka könnyebb végzésében s ezért voltak a görögöknél e művészetágak oly kiváló becsben és gyakorlatban.

V. *Meghatározott mozgás.* A harmonias mozgás alapföltétele a határozott és szabad mozgás, és így »a szép annyi, mint határozott szabadságú élet, azaz tehát a határozottságnak és szabadságnak harmonias középléte.« Ilyen határozott és szabad harmónia van a világban és az emberi lélekben, a mely szabad annyiban, hogy a földieken felül emelkedhetik és határozott annyiban, a mennyiben határozott testbe van öltöztetve. Ennek a tulajdonságnak jelképes kifejezése az ének, táncz és költészet. A szépző lélek szabadon bánik el ugyan gondolataival és érzelmeivel, de bizonyos határozott korlátok között s innen van, hogy a görög vers-

forma, s az egész görög költészet a természetnek és az ideálnak harmóniás középléte.

VI. *Harmóniás mozgató.* A harmóniás mozgást a harmóniás mozgató hozza létre, a világban az isten, az emberben a lélek, tehát »a szép annyi mint harmóniás lélek és isten, annyi mint istent érző lélek vagy lélek- és isten-éretnek harmóniás középléte.« Innen van, hogy a szépérzet csupán az emberben van meg, de nincs meg az állatokban; innen volt, hogy a hellének a testi szépet is nagyra becsülték s a szép embereknek szobrot emeltek.

VII. *Szeretet.* A harmónia nem egyéb, mint a szeretet érzéki megtestesülése, úgy, hogy a harmónia a legerzékibb, a szeretet már lelkebb, az isteni szép pedig a leglelkibb; ez a háromféle nyilvánulás adja a szépet, tehát a költői szép nem egyéb, mint »a testi, lelki, isteni természet harmóniája«, a költői szép legfőbb alkotó eleme a testi lelki isteni szép s ezeknek harmóniás szerközete, annyi mint a testi szépen a lelki szépnek, ezeken pedig az isteni szépnek felül emelkedése.«

VIII. *Harmóniás szeretet.* »A harmóniás szeretet nem egyéb, mint az ön-, tárgy-, és viszont-szeretnek harmóniás középléte;« legalsó fokon áll az önszeretet, magasabb a tárgyszeretet és a leglelkibb a viszontszeretet. E szempontból folyóan legemberibb szép az emberszeretet és viszontszeretet harmóniájából származó gyönyör. Ilyen gyönyör a szerelem. Ezért van, hogy a görög költőnél csak mellékes a tárgy, fő az ember, csak az újabb, romlott izlésű költők találnak több gyönyört az élettelen tárgyban, mint az élő emberben. A szerelem és barátság áldozatánál éppen ennél fogva fenségesebb a honfűi áldozat s ennél még nagyobb a Krisztus áldozata az egész emberiségért.

IX. *Poésis.* Minden szépnek s így a költészetnek is legfőbb oka és célja a szeretet és az ebből folyó teremtés. Innét származik az emberben a tárgynak, valamint saját magának szeretetése, hogy több gyönyört találjon; innen van az emberi törekvés a tökéletesedésre, ama fensőbb célra. A görög költészet titka a szépben rejlő jó, mint a hogy a görög képzésnek fölve a szépnek és a jónak egyesítése, harmóniája. Nem túlságos idealizmus tehát, ha azt mondjuk, hogy a képző szellem oly isteni tulajdona az emberiségnek, mely nemcsak egész életünket megszébbíteni s általa boldogítani ösztönöz bennünket, de egyszersmind ösztöne valami szebb életnek és religiónak.«

Második rész. Különböző szemléletek.

X. *Harmóniás vagy szép ember.* A nagy természetben legszebb jelenség a szép ember, egyrészt mivel legtökéletesebb alkotás, másrészt mivel — látnivaló — az ember a természetben legszebbnek a szép embert látja. Ezért a képzelem legszebb esz-

ménye sem lehet egyéb, mint a szép ember, az t. i, a mely a végletek között középen áll. Az emberi lélek három főformában jelenik meg, u. m. philosophusiban s ebben az értelem emelkedett, de a többi erő többé kevésbé munkátlan, máskor harmóniátlanban, s ebben a testi és lelki erők között nincsen összhang, végre a kettő között álló poétaiban s ebben minden lelki erő harmóniás emelkedettségben van. A poétai forma összeér a philosophusival az értelem emelkedettsége tekintetében és összeér a harmóniátlanul az alsóbb erők emelkedettségére nézve. Az elsőnek végpontja a kretin-vagy plánta-élet, a másodiké a bolondság és düh, holott a poétai közép helyen áll s ez a leggyakoribb is a természetben. Így van ez a testi szépség tekintetében is. Igaz, hogy a különböző éghajlatok, viszonyok stb. más-más fogalmat kötnek a széphez, de azért nem zavarja a tétel igazságát, mert mindenik tájnak, vidéknek meg van a maga közepszere, a maga szép mértéke. Nagyon világos, hogy a lelki széppel és szép mértékkel még inkább így van a dolog, mert a lélek nincsen alávetve az égtájnak s »a lelki emberiség nagyjában mindenütt egyenlő, vagy legalább egyforma culturával egyenlővé lehet formálni.«

XI. *Testi és lelki ember.* Az emberi természet legáltalánosabb tulajdona az, hogy az ember nem egyéb, mint szép testén uralkodó szép lélek, a költői szép tehát annyi, mint a szép testnek és szép léleknek harmóniás középléte s ezen harmóniában a szép léleknek uralkodása. Innen származott a görög ideál, a mely szép lélekhez szép testet adott, a szép testbe pedig szép lelket öntött, mindenben az emberiséget tükröztetve le. Éppen ebből folyóan a görög ideál az emberiség örök és legfőbb ideálja.

XII. *Szép lélek.* A szép emberi lélek nem egyéb, mint harmóniás mozgású és emelkedettségű szerető okos lélek, vagyis benne az érző gondolkodó és képzelő erő harmóniában van s a testi érzelmeken felül emelkednek a lelkiek. A költői szép már az érzelmi, gondolati és képzeleti tökéletességben rejlik, mihez képest a poétai szépet legalsó fokán az érzelmi, gondolati és képzeleti szép az okossággal, a másodikon az okossággal és erénnyel, a harmadikon vagyis a legfelsőn pedig az okossággal, erénnyel és vallással egyező harmónia adja, más szókkal az első adja az érzelmi, gondolati és képzeleti józanságot, a második ezekhez fűzi még az erkölcsi nagyságot s végre a harmadik mindezekhez hozzá kapcsolja az isteni fenséget és a vallás adta nyugalmat. A legszebb poésis az utolsó fokon nyilvánul, mint azt ismét a görögök példája bizonyítja.

XIII. *Értelem és érzés.* Hosszasan fejtegeti itt Berzsenyi, hogy az emberi lélek két fő alkotó része az értelem, meg az érzelem s e kétnek harmóniájából következik az, hogy a költői szép

nem egyéb, mint szép-jó vagy jó-szép. Ezt bizonyítják a görögök. Éppen ezen alapon kell elítélnünk a sentimentalismust és a mesterkelt versformákat, mivel ezek elnyomják az igazi, benső költészetet, a mesterkelt forma megköti a gondolat szabadságát, a sentimentalismus pedig csapongásra szoktat s fejleszti a természetellenes, a rút izlést. Mindenben jót és szépet ama harmónia szül s minden rútat és gonoszt e harmónia megbénítása.

XIV. *Képzélet.* A költői erő nem az alsóbb lelki erőben, sem nem az értelemmel egyező vagy az azon fölülelemkedő képzeletben keresendő. A képzelet azon tehetség, melylyel az egyszer hallott vagy látott dolgot vissza tudjuk idézni; az a tehetség pedig, a melylyel a képzelet képeit módosítjuk, összerakjuk, a fictio vagy költés s ez tehát nem elégszik meg a külvilág képeivel, hanem azokon felülelemkedve saját tetszése szerint alkot újakat. De a képzelet csak akkor emelkedik föl igazi költői erővé, ha a szépséget és az értelem vezérli. Az igazi költői lélekben sohasem esik meg az, hogy majd az érzés, majd a képzelem ragadja harmóniátlanságba az értelmet, ez csak a nem költői tehetség tulajdona. Félreértés végett jó lesz a költő és költés helyett a költész és költészet elnevezéseket alkalmazni annyivalinkább, mert a „költés” már úgyszólván foglalta sok mindenféle jelentésre.

XV. *Játék és valódiság.* A költés ösztöne ép úgy megvan az emberben, mint a játék, úgy, hogy ha lehetséges, egész életünket szeretjük játékká tenni, mint ezt leginkább mutatja a görög nép. Így van ez a költőnél is. De a költői játéknak mindenkor okossággal és szépérzettel kell párosúlnia s ezen alapon a költői szép »annyi mint a játéknak és valódiságnak harmoniás középléte.« A költői játék célja ugyan a realitás, de azért nem következik, hogy csak az szép, a mi hasznos, hanem csak az, hogy a legtöbb költői szép egyúttal hasznos is s nem egyéb mint a szépnek, jónak, hasznosnak és célirányosnak harmoniás vegyülete. E szempontból nevezhetjük a költészetet a képzelem játéknak. A művészet akkor teljesíti igazán a célját, ha nem megy túl a határokon s a költészet is csak akkor, ha lelkünk minden erejét harmóniásan emeli, ha nem válik festővé vagy merő bölcselkedésé, vagy csupa külső zenévé vagy végre mesterkéltséggé.

XVI. *A költészet fő karakterei és céljai.* A költészet annyi, mint a vidám bölcséletnek, vidám erkölcsnek és vallásnak mosolygó ölekezése. Ezt is a görögök költészete bizonyítja. A művészetek és tudományok kapcsolatán nincs, miért megütközni. Ezeknek a kapcsolata éppen az, a mi a szívnek és főnek harmoniája az emberben, azaz: élettökély s a költészetnek éppen az a fő jellemvonása, hogy a szépművészeteket és tudományokat egymással és az emberiséggel harmoniába hozza. De tévednénk, ha a költészetet egé-

szen a bölcelet alá rendelnők, mert a szívnek és a főnek meg vannak a maguk különleges törvényeik egymástól teljesen függetlenül. Ezért lesznek a görögök alkotásai mindenkor szépek, mert állandó összhang van a művészetek és tudományok között. Az itt említett vallás alatt nem az üres morálizálást és szenteskedést kell érteni, hanem szép morált és szép religiót, »melyek a legszebb emberiség charektereivel és céljaival egyezők«, s a melyeket a költő eleven előadása által a szépben éreztet és szerettet meg s mentől nagyobb a költői szellem, annál szebb angyalalakokat teremt s annál ijesztőbben festi a gonoszt. A keresztyén mythologia csak izetlenség, a keresztyén vallás szép és ideális ugyan, de személyesített alakjai nem költészetbe valók, mert egyformák, komolyak és határozatlan színűek. Éppen ezért a görögök isteni világához kell fordúlunk, azt kell visszahoznunk, mert annak alakjai szebbek, mint a romantika formátlan lényei. Lehet, hogy a romantika vázlelkei és boszorkányai a köznépre nagyobb hatást tesznek, de a valódi költő nemeseknek ír, nem teszi a vakot még vakabbá, a hatásnak szépnek is kell lennie.

XVII. Költészeti osztályok. A költészet három fő nemre oszlik, u. m. alanyi és tárgyi költészetre és e kettőnek középszerben való egyesítésére. Mert itt is a középszer a fő. Ugyanez a fő a naiv és sentimentalis, valamint a természetes és ideális költészetre is, a hol szintén legmagasabb fok az ideálisnak és természetesnek harmóniás egyesülete. A középlét az igazi harmóniás stílus, a mely leginkább hangzik össze az emberiség minden osztályával, mert a legmagasabb költészetben múlhatatlanul egyesülnie kell a szépnek a hasznossal. A naiv és ideális költészet összekapcsolására, bár e fölött Schiller is gondolkodott, senki sem képes és Schiller nagyot téved, mikor azt akarja, hogy a német sentimentalismus szertelenségeit és a romantika vázképeit a görög naivsággal kell egyesíteni. Nem ez a feladat, hanem csak az, hogy a költő dobja el a sentimentalismus végleteit s térjen vissza a szép görög középszerhez és egyszerűhöz. Schiller nagyon téved, midőn a naiv és sentimentalis eredetét nyomozza; azt kellett volna u. i. mondania, hogy a természetes, szép és jó görög kulturából származott a görög költészet s a természetlen, tehát rossz és rút kulturából a sentimentalismus. Így az ebből vont következtetések is hibásak Schillernél s hibásak más eszthétikusoknál, mint pl. Bouterwecknél, a mennyiben a csupa természetes stílus csak a festő és szobrozó művészetekre alkalmazható, de még azokban is párosítani kell a természetest az eszményivel, a költészetnek pedig nincsen prózai osztálya, a mely tisztán természetes követné a természetet, hanem csakis az ideálisnak kisebb foka lehető föl benne.

XVIII. Költész nyelv. „A mindent megharmóniázó képző

szellemmegharmóniázza a maga hangtestét, a beszédet az által, hogy azt magával, tárgyával és céljaival harmóniába hozza. "Ennekalap feltételei a következők: 1. A költői nyelvnek az értelmesség, érzelmesség és képleteség harmóniás elevenségű közléplétének kell lennie. A költői értelmesség más, mint a prózai, mert emez a gondolatnak minden ágát felöleli, holott a költészet csak a legfőbbeket s azokat is csak játszva, új színekbe öltöztetve. Az értelmesség azonban itt is fő kellék s ezért kerülnünk kell a mysticismus ábrándozásait. A költőnek kötelessége értelmünket, érzelmünket, képzeletünket harmóniás derületbe hozni, a mire a képletes beszéd szolgál eszközül; csak arra kell vigyázni, hogy a képletes beszéd ne váljék üres zenévé vagy pusztá festéssé; a szerelenséggé itt is kerülnendő. 2. A nyelvet a természetesség és idealismus határai között fejleszteni kell, de minden esetre úgy, hogy a természetesség meg ne legyen sértve. Ilyen volt a görög-latin költői nyelv. 3. A költőnek összhangzásba kell hoznia tárgyaival a beszédet, vagyis a stílust a tárgyak természetéhez kell alkalmaznia. Ez még a hangzásra is kiterjed s a lágyabb, gyöngédebb érzelmekhez lágyabb, gyöngébb szavak, a zord tárgyakhoz pedig kemények illenek. Csak-hogy természetesen itt is meg kell tartani a közép utat. 4. A költő feladata, hogy a nagy közönséghez szóljon, de úgy, hogy egyúttal a művelt izlésnek is eleget tegyen. Ezért kívánatos, hogy a német sentimentalismus tudós nyelvpompáját eldobjuk s helyébe a görög természetességet tegyük.

XIX. Költészeti formák. Három fő forma van, u. m. lyrai, drámai és eposi költészet, a többi forma csak annyiban jogosult, a mennyiben ezekhez közeledik s velük rokonul; mentől inkább távozik tőlük, annál inkább visszaesik a prózába. De a legfőbb költészet ama háromnak harmóniás vegyületű közlépléte, a mely tehát egyesíti magában a lyrai zenét, a drámai szoborzatot és az eposi festményt. A szüntelen zenélő lyra csak olyan rossz, mint ha az eposiban és drámában nem halljuk az emelkedett szív beszédét a szoborzat és festmény mellett. A lyra a költészet lelke és legfőbb hangja. A görögök itt is mestereink, mivel náluk a dráma érzelmes beszédéhez az éneklő kar is hozzájárult, hogy így a lyra a drámával vegyüljön; az opera ennél fogva egyoldalú, mert csak zene van benne, legszebb drámai forma a zenét, éneket és beszédet harmóniásan vegyítő melodráma. De hiba, hogy ha a drámában és eposban semmi lyrai sincs. Az eposi és drámai tárgyiasság tekintetében is a görögöket tartjuk szem előtt.

XX. Szomorú és víg költészetek. Minthogy az élet nem csak szomorúságból, hanem vígságból is, illetően e kettőnek vegyületéből áll, annál fogva a valódi költészetnek a valóság tarka vegyületét harmóniás vegyületté kell idomítnia. A görög tragédia nemcsak szomorút nyújt, hanem gyönyörködtet, emel és megnyugtat s a

valódi komikum vídámít és nevette ugyan, de komoly igazsággal és komoly czélzattal. Így kell ennek lennie minden költészeti nemből, úgy a lyrában, mint a drámában és eposban is; ebben tetőzik a költészet czélja.

Berzsenyi e művében ismét mataphysikai alapra helyezkedik, mint „A versformákról“ czimű értekezésében. Föl akar állítani egy oly általános széptani rendszert, a melynek alap gondolata abban áll, hogy a szép a különféle részek összhangzó egyezéséből származik. Ámde mindjárt az alap, a melyből kiindul, nem teljesen kielégítő, mert hiszen nemcsak a harmóniában van szép, sőt számos oly eszthetikai szép van, mint pl. a vihar, a kopár szirt, a költői műfajok között, meg pl. a dithyrambos, a melyekben nincsen harmónia. Egymásra halmozza a műszavakat, mert ő is csak olyan nehézségekkel küzdött, mint e téren való elődei és utódai, a kik semmivel sem mentek többre, mint ő maga. A szépet tömérdekszer igyekszik meghatározni, de látszik, hogy ő maga sincs megelégedve egyik meghatározással sem, mindig újakat, meg újakat talál ki, de egyik sem ér többet a másiknál, mert a szépet logikai fogalommal akarja tenni, pedig nem az. Ugyane tévedésbe esik, midőn a világot a legegységesebb érzéki jelenetnek tartja, pedig a világ a legmagasabb mataphysikai eszme. „Így nem csuda“ — mondja helyesen Erdélyi — „ha Berzsenyi mély és magas formalitásba, ürességbe tévedett s elvesztvén szeméi elől a földet s rajta a kis embert, lélektani, tapasztalati út helyett világszemléleti útról, madár perspektíván nézi az életet és embervilágot.“¹ Így állítja föl elméletének egész épületét, a mely éppen azért dől össze, mivel alapja nem szilárd.

Egyszóval Berzsenyi itt nem birt eredményhez jutni, mint a hogy e részben nem jutott eredményhez senki, mert a szép fogalmának meghatározása, legalább általánosan elfogadható meghatározása még szélesebb körű s tudományú, szakszerű bölcselőknek sem sikerült. A szép nyilvánulásait érezzük, megtudjuk ítélni, hogy ez szép, az meg nem szép, hanem olyan normativumot, olyan nézőpontot lehetetlen találni, a melyhez kifogás nem férhetne. Sőt bátran el lehet mondani, hogy a szép elméletének búvárolásánál többet ér az izlés fejlesztésére maguknak a szép műveknek tanulmányozása. Találóan jegyzi meg Erdélyi: „Az újabb aesthetica mondhatni alább szállott egy fokkal; és nem azt magyarázza a mi szép, hanem azokat az eszközöket és módokat, melyek által a szép előállítja az egyénit...“²

És mit szóljunk Berzsenyinek ahhoz az ajánlatához, hogy szakítsunk a modern romanticizmussal, lépünk vissza az antik klassziczizmusba, vagyis öntsük a keresztyén vallásadta elemeket az

¹ Szépirodalmi szemle. 1847. 110. l.

² Eml. m. 109. l.

antik műalakba, mert csak így érjük el a legfőbbet, a középszeret? Kell-e útalnunk a sok zavaros fellogásra, osztályozásainak egyoldalúságára? Mit mondjunk arról a sikertelen törekvéstről, a melynél fogva mindent az egyedül üdvözítő harmóniára vezet vissza? Hova jutunk akkor a tragikummal és komikummal? Említsük-e az olyan képtelenségeket, a minő pl. az, hogy a szépnek általa adott eszméjét fejezi ki a magyar „szép” szó, a mely nem egyéb, mint „szi ép”, azaz „szép-ép”, szép egész, mert a „szi” eredetileg tüzet jelentett s utóbb lett annak elvont értelménye a szép!? Nem gyermekes lefelfogás az, midőn azt állítja, hogy a szépnek három fő létszere adott okot arra, hogy a hármat a régiek mindenben szent számnak tartották?

S a milyen zűrzavar uralkodik a nézetekben, fogalmakban, éppen olyan zavaros a műnek nyelve is. Akárhány hely van olyan, a melyet csak ismételt átolvasás után lehet annyira vinni, hogy némi értelmet aknazunk ki belőle. Az erőltetett és mesterkelt kifejezések egymást érik, a homályosabbnál homályosabb szólamok, úgyszólván üldözik egymást. S ha hozzá veszzük a mondottakhoz, hogy Berzsenyi e művében sok helyütt meglátszik más esztétikusok meg nem értése s pl. midőn az értelemről, érzelemről szól, önkéntelenül eszünkbe jut Holzer Allgemeine Theorie der schönen Künste-je, a melyet Versegby már jóval előtte (1792) közölt volt, sokkal értelmesebb átdolgozásban a Magyar Múzeumban, ha kifejezzük bámulatunkat a fölött, hogy Berzsenyi még a hazai folyóiratokkan (Magyar Hirmondó, Kassai Magyar Múzeum, Mindenés Gyűjtemény, Urania stb.) szétszórva megjelent, többnyire ugyan idegen írók után (Despréaux, Castel, Batteux, Baumgarten, Holzer, Herder, Marmontel, Schiller stb.) dolgozott s nem eredeti műveket, vagy ha ismerte, nem birta kellően átértetni, illetően visszaadni: akkor körülbelül tisztában vagyunk műve értékével. Kétségtelen ugyan, hogy sok tanulmány, gondolkodás és elmélkedés szüleménye e mű, de legfőlebb csak ott érdemel elismerést, a hol öntudatlanul is letér a bölcselkedés ösvényéről.

Igen érthető, ha Balogh Pál jutalmazott pályaművében, a melyben a hazánkbeli philosophia történelmét adja, az esztétikai művekről szólóban kénytelen beérni e nyilatkozattal: „Legújabbán Berzsenyi Dániel koszorús költőnk írt egy hosszú értekezést „P. H.” című alatt, melyben eredeti felfogások szerint s criticus lélekkel fejtegeti a „poétai szép” természetét (létalapját), mely szerinte nem egyéb, mint a „szép-érzet által irányzott szépnek és az értelem által irányzott jónak harmoniás középléte, azaz szép-jó vagy jó-szép.”¹⁾

Berzsenyi az 1829-től 1834-ig eső időszakban a kritikai irányhoz pártolt s e nemű tanulmányaihoz képest a „*Kritikai levelek*” című

¹⁾ Philos. pályamunkák I. k. 1835. 37. l.

művét írta meg, a mely kilencz levélből áll. Nem taglaljuk azt a kérdést, hogy vajjon Döbrenteihez intézvék-e ezek a levelek, mint a hogy e buzgó írónk mondja, vagy inkább csak tetszés szerint választott alak a levélforma, a dolog érdemén ez úgy sem változtat. E helyett rátérünk sorban az egyes levelekre.

I. Egy pár szónk védelmére kel itt Berzsenyi. 1. Mindenek előtt a *művészet* szóéra a művészéggel szemben. E kettő, úgymond, különböző, a mennyiben művészség = költő-egyetem, művészet pedig = maga a Kunst vagy poézis. A művészség értelmére nézve hibás, mert a szépízléstan nem a poétaságról, hanem a poésisról szól, de hibás a hangzásra nézve is és helytelenül van alkotva a „mesterség: szó mintájára. Igaz, hogy „művészni“ igénk nincs, de hát „alkni, természetni stb.“ sincsen, mégis létezik az *alkat, természet*, vagyis a miért most nem léteznek, létezhetek valaha. Az sem áll, hogy a „művészet“ valami meglettet jelent, mert ez a jelentés csak később tapadt hozzá ép úgy, mint a vadászat és vadászás, a melyek szintén nem különböznek; így iromány majd = irás, majd meg mint irat s van *nyelvképzés* mellett *nyelvképzet* is, *aratás* mellett van *szüret* is. Kerülni kell a sok *ás- és- ság- ség- képzőt*, mert ezek csak nyersebbé teszik a nyelvet. 2. *Mel, mell, pectus, melly* quid, quod, de nem szabad mindkettőt *melly*-nek írni már csak az értelem határozottsága érdekében sem. Ily alapon sok szóból ki lehet hagyni az *ly*-t, pl. *tellyes tellyül* holott ezeknek gyökerei *tel* és *fel*; *tavaly*, mert a *valy* nem más, mint *val*; *béklyó* nem egyéb, mint *békaló* s így legyen hát *Károly, angoly* stb. helyett *Károl, angol*. 3. A *tönt, föl, sötét, ösmerem* inkább így irandó: *fent, fel, setét, esmerem*, mert amazok csak helytelen kimondásból eredő szokás eredményei. De mind e mellett különbség van a *felettem* és *fölöttem* között.

Ezekhez a nyelvészeti fejtegetésekhez nem sok szavunk lehet. Látszik rajtok, hogy Berzsenyi teljességgel nem rendelkezett nyelvtudományi ismeretekkel, csupán a szók külsejét, hangzását nézi, de a szók etymonjával távolról sincsen tisztában. Nem neki való tér volt ez.

II. Kellemetlenül hatott Berzsenyire Kazinczy bírálata Igaz Sámuel Hébéjének 1826-diki évfolyamáról¹⁾, még pedig nem annyira azért, mivel Kazinczy a sonettől szoltában ő ellene fordul, hanem mert Kazinczy oly színben tűnik föl előtte, a milyenben még ellenségét sem szeretné látni. A kritika veleje az, hogy az új iskoláé az igazság; barbár az, ki ellene szól; a költészetnek haladnia kell, nem maradhat mindig a görög metrumoknál, hanem kell Ráday-metrum is. Majd bírálat alá veszi Kazinczy elismerő nyilatkozatát Vásárhelyinek A költő vágyása című költeményéről, megrója benne a

¹⁾ Felsőmagyarországi Minerva 1826. II. 702—704 l.

romantikus álmodozást, mert csak a szép gondolatok lelkesítik a költőt. Nem elég az érzés, ábrándozás, s az új szók özöne, a szép gondolatoknak rendszeres egészszé alkotása, az elevenség, a tisztaság a fődolog. Helyteleníti Kazinczyt, hogy annyira biztat az új szók használatára és halmozására. Kazinczyt elragadta az, hogy Vásárhelyi Ráday-formában írt s most már — teszi hozzá gúnyosan — csak ez a felkiáltás van hátra: „Íjű! leveszem koszorúmat s tiédre teszem.”

III. Ismételten hangsúlyozza Kazinczy ellenében azokat az elveket, a melyeket A versformákról című munkájában részletesen kifejtett. Veleje: a rimes-mértékes versalak elítélendő.

IV. Hogy róla senki föl ne tegye, hogy Kazinczy nagy érdemeit nem ismeri el, kijelenti, hogy »Most is szintűgy tisztellem én őtet, mint valaha, s megvallom, hogy ő nekünk oly remekműveket ad, melyek poésisünk örök díszei fognak maradni.« De nem hunyhat szemet Kazinczy hibáira sem. Hogy e hibák el ne harapózzanak, nagyon szükséges volna műértő vizsgálat alá venni azokat. Annyival inkább, mivel nem volt következetes. Ugyanazt a művet egyszer dicsérte, máskor meg gúnyolta. Mint embert »lebengödsi«-nek tartja, a kitől rendre mindenki elfordult. Ő maga a költőt szerette benne, de azért vitáztak együtt, mert sok tekintetben ellenkeztek; hanem a levelekben annyit és oly barátságosan írt, hogy nem győzött rájuk válaszolni s még akkor is, mikor a barátság fölbomlott, gyakran próbálta megújítani a levelezést: »a mi pedig igen is szép lélekre mutat«. E szavakban s a következőkben olyan hű képet ad Kazinczyról, a mely ma is különb sok későbbi ismertető jellemzésénél. Azt mondja továbbá, hogy Kazinczynak szenvedélye volt a barátkozás és az írás, még pedig a szépen írás. Volt benne hiúság és könnyelműség, érzelmei nagyon változók, barátságot könnyen kötött, de könnyen is oldott. Hanem még e hibája is szeretetreméltó volt, midőn a sonett-háború után kérkedve említé, hogy kevélyen tekint a vele való barátságra. Az egesztelő jobbot azonban hiába nyújtá neki, nem volt reá szüksége, mert a mint mindig szerette benne a szépirót, ép úgy mindig ostromolta azokat az elveit, a melyekkel ízetlenségbe vitte a költészetet.

V. E levél elején beismervén egy pár egyéni hibáját, áttér Kazinczy bírálatára, a melynek pár állítása ellen fegyverkezik s ismét neki ront a sonettnek. Nem jobb kifogások ezek az antirecenzióbelieknél, legfőlebb nyugodtabb a hang, nem oly élesek a megrovások, de az érvek csak oly szerencsétlenek s a következtetés csak oly sikertelen.

VI. A kritika azon iránya ellen kel ki, a mely beéri a külsőségekkel. Tényleg igaza is volt abban, hogy az ő korában mindent a külső forma tett, csupán ennek s a nyelvnek kérdése foglalta el

az elméket. Végre agyon bírálja Dayka egyik költeményét, a mely a romantika hatásából keletkezett.

VII. Ismét Kazinczyval, illetően első sonettjével foglalkozik s abba az ellenkezésbe esik, hogy elítéli azt, a mit hajdan Kazinczyhoz írott levelében ugyancsak magasztalt. Ebben is oly sok elvet mond ki, a melyeket elavúltaknak, gyermekeseknek, elfogadhatatlanoknak kell nyilvánítunk, így pl. hogy a költő említheti a maga bajait, de nem azért, hogy részt vegyünk bennük, pedig ma-napság ugyancsak megköveteljük a dalnoktól, hogy szívvel együtt érezzünk, — vagy hogy az ó világon kívül nem létezik semmi szép s ilyenek.

VIII. Szemerének is juttat az ostorból, midőn sonettjéből kiválogat néhány kifejezést, azt igyekeztvén megmutatni rajtok, hogy helytelenek s a forma mesterkéltsege idézi elő az érzelmi hármóniatlanságot. Ma már túlhaladott álláspont, hogy a szonett-formában Szemere valódi remeket produkált és bizonyos, hogy ha a Berzsenyiehez hasonló ódáknak fordúlnak vala elő a gáncsolt kifejezések, a minőkhez hasonló Berzsenyinéél egész légió van, akkor talán nem jut eszébe azoknak elítélése.

IX. E levél befejezetlen s úgy látszik azt az elvet akarja hangsúlyozni, hogy a mellékes eszméket ne hanyagoljuk el teljesen, ne hagyjuk kapcsolat nélkül a főszöveget mellett, mert máskülönbten teljesen megzavarjuk az összhangot.

Ha e levelek igazi tendenciáját kutatjuk, azt kell mondanunk, Berzsenyi egy részükben direkte, a másikban indirekte, de voltaképp valamennyiben az új irodalmi irány ellen fordul, mint az ó-klasszicizmus csökönös védője. Szomorúan kellett tapasztalnia, hogy az általa imádott antik világ képe egyre inkább távolodik, már-már csak elmosódott, halvány körvonalkint lebeg a messzi távolban.

A Kisfaludy Sándor és Csokonai által kezdeményezett új nemzeti irány még csak ekkor kezdett igazában, a maga egész hatalmasságában fölszínre kerülni. És éppen abban áll a magyar romantizmus sajtósága, szemben Európa többi államaival, hogy az általános, ismertető jegyekhez, — minők, hogy a tárgyválasztásban szabadabb tér jut a képzelemnek, a jellemzésben az individuálisnak, formában a feszelenebb, lazább, de heves és erőre törekvő rémes alaknak — hozzá járult nálunk a nemzeti elem. Berzsenyi, a klasszicizmus híve, nem ugyan megállapodott elvek alapján, hanem valami öntudatlan benső szellem folytán nemzeties színezetet adott költészetének. Csakhogy ő a romantikától nagyon messze volt, messze attól, hogy az antik mythologia helyébe kereszttyén, illetően szorosan vett nemzeti mythológiát tegyen, de távol volt a középkori lovagvilág csodás és rejtelmes elemeitől is, a melyek pedig a föléledő új iránynak sajátképi vonásaivá váltak.

Nálunk ez sokkal könnyebben is ment, mint más nemzeteknél,

mert nekünk nemzeti jellemvonásaink: a végletek iránti való hajlandóság, a határtalan lelkesedés és a kétségbeesett lemondás. E mellett a nyelvújítás már javában folyt, a szabadelvű eszmék rendkívül könnyen találtak utat s politikai tekintetben Széchenyi a reformpárttal hévvel indította meg a mozgalmat. A társadalom maga is tevékeny részt vett az új irány előbbre tolásában s a soknemű tevékenység megkönnyíté buzgó íróink működését.

Ez az új irány csak annyiban tartozott Kazinczyhoz, a mennyiben íróink javarészen a nyelvújítás hívei voltak, hanem egyéb tekintetben semmi közük vele. A nemzeti hitregét, mondát, hagyományokat és történelmet kutatják s használják föl, leszállnak az eszményi magaslatról, hogy szorosabb kapcsolatot létesítsenek a való élettel, hogy magyar, nemzeti lelket leheljenek minden alkotásba. Mert minden alkotás a nemzeti törekvésekből, a nemzeti mozgalmakból táplálkozott, innen szivta az éltető nedvet. A művészi egységes egészé olvad a nemzetivel. A klasszicizmus szűk formái immár kényelmetlenek, a szabadabb szellemnek megfelelő elevenebb, könnyüdebb formák váltják föl. Egy szóval a klasszicizmus letűnt s a romantizizmus virult föl, hogy majdan két évtíz múlva helyet adjon a népies-nemzetinek.

Kisfaludy Károly a nagyjelentőségű irány előharczosa, a ki megjelelte az ösvényt a lyrában a mélyebb érzelemmel, hazafisággal és szerelemmel, az elbeszélő költészetben a regényessel, lovagival, kalandossal, a drámában szintén a hazafias elemmel, de a melyet már művészibb műalakban mutatott be. Nyomában vagy mellette ott működött Vörösmarty, Bajza, Czuczor, sőt midőn az *«Aurora»* megindult, lapjain megjelent a régibb írók közül Kölcsey, Helmecki, sőt maga Berzsenyi is.

Csakhogy Berzsenyi, midőn költeményeket küldött az Aurórába, távolról sem gondolta, hogy épen az az Auróra húzza meg az ő imádott eszménye fölött a lélekharangot. De lassanként eszmélni kezdett. És egyszer csak azon vette észre magát, hogy úgyszólván egyedül áll a maga antik irányával, a régiék jóformán elhallgattak s ifjú erők teljességgel nem akarnak hozzája csatlakozni. Egy ideig önmagában emésztődött azzal a gyötrő gondolattal, hogy az ő ideje csakugyan lejárt. Aztán kifakadt és a hol csak tehetette, a Birálatokban, A versformákban, a Harmonisticában, a Kritikai és magánlevelekben, egy szóval minden rendelkezésére álló téren és alkalommal komolyan és gúnynyal, élczelve és kifigurázva, érvekkel és látszólagos argumentumokkal harczolt az új irány ellen.

Harczolt, de a régi fringiók nem ütöttek rést az új vár kapuján.

Nem is üthettek.

A korszellem már nem tömjénezett az ő nagyságának, az ő

elveinek. Pedig a görög athléta ellenfelei napról-napra fogytak. Ámde nem azért, mintha leküzdötte volna őket, hanem azért, mert a romantikus lovagok úgy is tudják, hogy legyvereik a modern tushoz inkább valók, mint a görög athlétái. A győzelem biztos tudatában minek folytattak volna harcot?

Tisztelték Berzsenyiben a régi nagyságot, voltak, a kik megmosolyogták hiábavaló heveskedéseiért, de csak a legkevesebben akadtak olyanok, a kik a romantizmus növekvő diadalának napjaiban ügyet vetettek volna támadásaira.

Berzsenyi sikertelenül erőlködött a klasszicizmus fenntartásában, védelmezésében. Pedig mikor minden más eszközből kifogyott, kezébe vette a lenézés és gúny ostorát is. Majdnem elkeseredetten írja Döbrenteinek ¹⁾: »Most a kritikáról készíték egy kis értekezést. A publicum józanabb része egész literaturánkat harlekinádnak nézi; s hogy én ezen harlekinádnak kedvelője nem vagyok, ki akarom jelenteni, mert valójában nálunk ma-holnap gyalázat lesz az írók közé tartozni.«

És megírta utolsó terjedelmes művét: *A kritikáról*, a következő szakaszokban: 1. A kritikáról és hasznairól. — 2. A kritikák legbelsőbb osztályozata. — 3. Teljes és hiányos kritika. — 4. Kül- és belkritika. — 5. Kritikai hangolat. — 6. Kritikai viszonyok.

Természetesen itt is a régi iskola híveivel van dolgunk, a ki előtt csak a klasszicizmus létezik, az új irány ellenben nemcsak rossz, hanem egyenesen semmi.

Voltakép kritikánk gyarlósága ellen intézett irat ez, a melyben részint erkölcsi, részint pedig bölcséleti szempontból igyekezik megállapítani a kritika helyes módszerét, egész elméletét. Mert a magyar kritika — úgymond — nemcsak, hogy rossz akarattal van tele, sőt a munkásokat elrettenti az irodalomtól s ellenséges pártokra szaggatja. A megbírálandó művek taglalásánál nem veszik figyelembe, hogy mi még csak fejlődünk, a szigorúságot tehát nem szabad a végletekig, a sértésig alkalmazni. Nem bírnak különbséget tenni a művész és műve között s a durvaságok által némely embert arra kényszerítenek, hogy olyan tanulmányokkal foglalkozzanak, a melyek hozzájuk nem valók. — Mintha csak saját magát rajzolja vala e nyilatkozatban, a melyre nézve teljesen elfogadhatók Erdélyi szavai: »Mi ezen teoriát nem osztjuk; nekünk nincs szívünk többé lágymelegségre; s azt hisszük: mikor a bírálat szigorú és egyedül a művet veszi tekintetbe, akkor nem *lelket* sért, mint Berzsenyi állítja, hanem *eszét*, belátást művel, tisztít s kinek az ily bánásmód bántalom, azt úgy vesszük, mint egyéni fájdalmat, melyről nem tehetünk.« ²⁾ A kritikának itt jelzett tiszta vagyis tanító irányától,

¹⁾ Lev. 1835 július 25. L. Kelet Népe 1876. 125. sz.

²⁾ Szépirod. szemle 1847. 106. l.

a mely kimélettel jár el s a művészt elkülöníti művétől, megkülönbözteti Berzsenyi a kritika másik faját, a „perkritiká”-t, a mely bántani, sérteni, elnémitni akar, törvénye a sértés czéljában, czélja az ember bántásában rejlik s a művészt nem tudja megválasztani a művétől. Ismételten azt ajánlja a kritikusknak, hogy legyen jóindulattal, gyöngédséggel a megbírálandó mű iránt, hiszen ezt már nemzeti irodalmunk kezdetleges helyzete is megköveteli, szemben az európai irodalmak magas fokú fejlettségével. Mind e mellett Berzsenyi egy perczig sem tagadja a kritika szükséges voltát, sőt inkább alapos és helyes érvekkel bizonyítja meg; csak ne tévedjen az említett hibákba, azaz ne legyen büntető, hanem jóakarólag tanító és akkor áldásos lesz.

Ez Berzsenyinek utolsó munkája. Az 1836-iki év második hónapja már betegesen találta s e hó 14-én »Igy hűnyt el« — írja fia, Farkas, — »ápoló kezeink között, nyolcz napi súlyos szenvedései után, a közelgő kimúlástól mit sem tartva, velünk s orvosi-val az utolsó perczig férfitü szilárdsággal, nyugalmas lélekkel beszélgetvén.«¹⁾

A nagy költő nem lehetett nagy eszthetikussá és kritikussá is, de e két utóbbi működésének eredménytelenségét megmagyarázza iskolai tanulmányainak hiányossága, az a kényszerhelyzet, a melybe Kölcsey végzetes bírálata sodorta s az idevágó irodalmakban való járatlanság, — egyoldalúságának, szűkkörű felfogásának pedig mentiségére szolgál az az imádat, a melylyel utolsó lehetélig törhetetlenül csüngött a klasszikus ó-világ eszményein.

DR. BOROS GÁBOR.

¹⁾ L. Döbrentei kiadása I. k. LXII. l.